

АНА ЕЛАКОВИЋ НЕНАДОВИЋ*

Филолошки факултет

Београд

СНЕЖАНА БОЖАНИЋ**

Филозофски факултет

Нови Сад

УДК 821.14`02:82.085

Прегледни рад

Примљен: 15.09.2018

Одобен: 15.10.2018

Страна: 491-500

ТИРТАЈЕВА ЕЛЕГИЈА И ЕТОС РОДОЉУБЉА У ЛИКУРГОВОЈ БЕСЕДИ ПРОТИВ ЛЕОКРАТА

Сажетак: У раду се истражује улога античке поезије у беседама грчких ретора. На примеру Ликургове беседе Против Леократа и сачуваних фрагмената Тиртајевих елегија, истражићемо до које мере су цитати из античке грчке поезије били у функцији изражавања Ликургових етичких начела и патриотских осећања према угроженом атинском полису. У поменутој беседи, Ликург, на више места, поред Тиртајевих, цитира и стихове Хомера, Симонида, Еурипида, као и фрагменте стихова непознатих лирских песника. Поменути цитати су у његовим беседама имали вишеструку улогу. Они су, пре свега, били средство изражавања беседникових моралних погледа на актуелну друштвено-политичку ситуацију, али су истовремено послужили и као главно оруђе аргументације, будући да се већи део Ликургове оптужбе темељио, више на моралним, него на неким прецизним, и на темељу закона, заснованим доказима. Наша намера је, такође, да истражимо и међусобну испреплетеност Ликургових и Тиртајевих ставова у погледу ратничке врлине и етоса родољубља, али и у погледу њиховог поимања дидактичке улоге поезије у образовању грађана и њене улоге у подстицању грађанске врлине и ратничке храбрости.

Кључне речи: Ликург, беседа Против Леократа, беседништво, античко грчко пеништво, морал, закон, патриотизам

У својој беседи *Против Леократа* (*Κατὰ Λεωκράτους εἰσαγγελία*)¹ ретор Ликург на једном месту цитира стихове грчког елегичара Тиртаја² у којима се јасно огледа Тиртајево схватање хеленске *arete*, која би, по овом песнику, представљала ратничку храброст. Из ратничке етике развија се етос родољубља који је, уједно, представљао главну духовну спону између ова два античка аутора. Наша основна намера је да у овом раду прикажемо до које мере су ци-

* aelakovic@yahoo.com

** snezana.bozanic@uns.ff.ac.rs, sbozanic5@gmail.com

¹ Беседа *Против Леократа* је једина у целини сачувана Ликургова беседа. Остале беседе сачуване су само у фрагментима.

² Лус. 1. 107.

тати из античке грчке поезије, у овом случају Тиртајевих елегја, били у функцији изражавања Ликургових етичких начела и патриотских осећања³ према угроженом атинском полису.

Читање и проучавање поезије је имало велику улогу, како у образовању античких беседника, тако и у креирању њиховог беседничког стила.⁴ Перлман (Perlman)⁵ и Норт (North)⁶, на пример, функцију поезије у беседништву у великој мери виде као солидну основу за развој речитости и убеђивачке вештине када су у питању ствари од јавног значаја. Ово се поклапа и са Страбоновим ставом да је поезија πηυή καὶ ἀρχή беседничког израза.⁷ О значају поезије и њеној улози у јавном животу Атине проговара у својој беседи *Против Леократа* и сам Ликург. Упоређујући законе и поезију, Ликург сматра да закони због своје краткоће „не поучавају, већ прописују шта треба радити“, док „песници подражавају људски живот, и одабирајући најлепша дела, саветују људе разлагањем и доказивањем“⁸. Цитирајући стихове из Хомерове *Илијаде*⁹, где Хектор подстиче Тројанце на борбу за отаџбину, Ликург указује на дидактичку улогу поменутих стихова и обраћајући се свом аудиторијуму, између осталог каже: „Слушајући те песме, судије, ваши су преци, следивши таква дела, били толико храбри, да су били спремни да погину, не само за своју отаџбину, већ и за читаву Хелладу као заједничку домовину“¹⁰. Ово место нас упућује на закључак да су Хелени имали изражено осећање родољубља, не само према властитом полису, већ и према хеленском народу и хеленској култури уопште.

По Исократовом мишљењу, било је корисно, имајући у виду широку публику и њено образовање, подражавати поезију у беседама, али не кроз стил, већ кроз предмет излагања. У својој критици софиста¹¹, он сматра да се њихово подражавање поезије манифестује кроз њено рецитовање, али не и кроз дубљу и озбиљнију анализу поруке коју носи свако дело.¹² Па ипак, упркос великом утицају песништва на беседништво и беседничко образовање, у говорима античких беседника наилазимо на веома мали број цитата античких песника. С друге стране, сматра се да су беседници у својим беседама прибегавали општепознатим цитатима, како би избегли додатна појашњења у свом излагању. Слично је било и са навођењем историјских догађаја унутар појединих беседа, који су код Ликурга, попут књижевних цитата, сведочили о његовим политичким уверењима и етичких принципима. Пирсон (Pearson), на пример,

³ Cf. Steinbock, B. (2011). „A Lesson in Patriotism: Lycurgus' Against Leocrates, the Ideology of the Efebeia, and Athenian Social Memory“, *Classical Antiquity*, 2, 2011, 279-317.

⁴ Cf. North, H. „The use of poetry in the training of the ancient orator“, *Traditio*, 8, 1952, 1-33; Perlman, S. „Quotations from poetry in Attic orators of the fourth century BC“, *American Journal of Philology*, 85, 1964, 155-172.

⁵ Perlman 1964: 158.

⁶ North 1952: 2-4.

⁷ Strabo, 1.2.6.

⁸ Лус. 1. 102. Прев. А. Елаковић-Ненадовић.

⁹ *Hom., II.*, XV 494-499.

¹⁰ Лус. 1. 104. Прев. А. Елаковић-Ненадовић.

¹¹ Isocr., XII, 18.

¹² Perlman 1964: 159.

сматра да су Ликургови излети у даљу прошлост у виду навођења појединих догађаја из славне хеленске прошлости, били начин да се међу аудиторијумом побуде патриотиска осећања.¹³ Стога, су беседници избегавали да говоре о оним историјским догађајима или личностима који су аудиторијуму били мало познати, како не би своје излагање оптеретили непотребним дигресијама.

Ликург у својој беседи *Против Леократа* наводи стихове Хомера, Тиртаја и Еурипида, али и епиграме¹⁴ и цитате непознатих песника. Мора се рећи да су ови цитати из дела поменутих песника представљали општа места у другој половини 4. века пре Христа. Ако упоредимо, на пример, Аристотелову *Политику* или *Реторику*, у највећем броју случајева, цитиани су Софокле и Еурипид, док се Есхил уопште не помиње, што је случај и код атичких беседника, напр. Есхина или Демостена. Можемо рећи да је цитирање стихова поменутих трагичара у појединим беседама имало вишеструки циљ и намену. Код Ликурга су ти цитати интегрални део једног компликованог следа доказа и примера којима он жели да докаже Леократову кривицу, али и да антиципира могуће Леократове тврдње и аргументацију¹⁵. Ликург сматра да су ови примери једнако вредни као и заклетве и декрети, који су, такође, често цитирани у његовој беседи. Из тога можемо закључити да се цитирана места овде третирају као легални докази на којима би требало да се базира осуда оптуженог Леократа. Дакле, Ликург, у стиховма Хомера, античких трагичара, Есхила, Софокла и Еурипида, и песника Тиртаја, не проналази само инспирацију за креирање свог беседничког стила, већ их користи и као валидну аргументацију, посебно у ситуацијама када за одређене преступе не постоје јасно одређене законске норме С друге стране, за Ликургово беседништво се може рећи да поседује дидактичко обележје и вредност. Правда и побожност, али и изражени патриотизам били су његово лично опредељење, не само као беседника у судници, већ и као грађанина који је имао значајан удео у тадашњем политичком животу Атине.¹⁶

У Ликурговим беседама и Тиртајевим елегијама, поред етоса родољубља, наилазимо и на подударност у њиховом поимању значаја књижевности и уметности као едукативног, тј. дидактичког средства у образовању грађана и формирању државе као њихове заједнице. Тиртеј је својим елегијама подстицао спартанско родољубље и ратничку храброст, посебно у својим *Опоменама* (*Ἵποθηκαὶ δι' ἐλεγεΐας*) и *Ратничким песмама* (*Μέλη πολεμιστήρια*). Оне су сачуване фрагментарно, осим три дуже песме¹⁷, које су можда представљале и

¹³ Pearson 1941: 210, 229.

¹⁴ Сматра се да су поменути епиграми припадали песнику Симониду Кејанину (556-468 г. пре Христа).

¹⁵ Лус., 90, 92.

¹⁶ Познато је да је Ликург у периоду од 338. – 326. г. пре Христа вршио службу управника државних финансија и да је био веома цењен и успешан у том послу. О Ликурговом јавном животу најпотпуније сведочанство нам пружа Псеудоплутарх (*Vit. X orat.*, 841 а – 844 а).

Cf. Markianos, S.S. (1969) A Note on the administration of Lycurgus, *Roman Greek and Byzantine Studies*, No.10 1969, p. 325-33; Burke, E.M. (1985) Lycurgian finances, *Greek, Roman and Byzantine Studies*, No.39, p. 251-264; Atkinson, J.E. (1981) Macedon and Athenian politics in the period 338 to 323 BC, *Acta Classica*, No.24, p. 37-48.

¹⁷ Frg. 6-7, 8, 9.

целе елегије. У првој се приказују зла и срамоте што их доноси кукавичлук, у другој Тиртај подстиче хоплите и гимнете како треба да се понашају у боју, док у трећој песник истиче ратничку славу као највећу славу на свету.¹⁸

По Ликургу, Тиртај је „спевао елегије и оставио их њима да, слушајући их, буду подстакнути на врлину“.¹⁹ Ова тврдња се подудара са Тиртајевим ставом да заједничко добро за државу представља мерило за сваку врлину, што се јасно види из његових стихова које цитира Ликург у својој беседи²⁰:

„Живот жртвовати свој и међу ратницима пасти
за свој борећи се дом – дика јунаку је то.
Оставит завичај свој и своје оранице плодне,
туђ обијати праг, беда највећа је то...“²¹

Вернер Јегер (Jaeger) у својој *Паидеји* за Тиртајеву елегичку причу каже да је пуна „величанственог васпитног етоса“.²² Он даље наводи како су његове елегичке приче преузимале садржај из живота људи и да су високи захтеви и пожртвованост спартанских грађана оправдани тешким положајем Спарте у месенским ратовима. Јегер сматра Тиртаја „говорником општости“ чији се стихови не сматрају само сведоцима спартанског државног уверења, већ је у њима јасно изражен „бевременски“ дух Спарте, додајући притом, да се овде као нигде друго у грчкој поезији не испољава тако јасно непосредно „произлажење песничког стварања из живота стварне људске заједнице“. Слично бисмо могли рећи и за Ликургово беседништво. И оно је такође произашло из једне веома тешке ситуације по атински полис. И док је Тиртај био заокупљен ратом са Месењанима²³, радња Ликургове беседе *Против Леократа* одвија се непосредно након битке код Херонеје 338. године пре Христа. Грци су, упркос бројчаној надмоћи претрпели тежак пораз од стране македонске војске и Атињани су са стрепњом очекивали Филипов напад на свој град. Они су предузели све неопходне мере за одбрану града. Ликург је оптужио Леократа, имућног атинског грађанина, да је напустио свој град у одсудном моменту по његов опстанак и тиме погазио све законе и моралне норме. Наиме, народ је донео декрет по коме нико од Атињана није смео напустити град због опасности од Филиповог напада. Извршене су неопходне припреме за одбрану града, а становништво се морало ставити на располагање стратезима. Леократ је напустио Атину, и побегао на Родос. Потом, је отишао у Мегару где је боравио неко време бавећи се трговином. Након шест година одлучио је да се врати у Атину, надајући се да је његов чин бекства заборављен. Међутим, Ликург је против њега подигао тужбу. Ова парница је вођена 331/332. пре Христа. Судски гласови су били подељени и Леократ је био ослобођен оптужбе, будући да га је од сигурне казне спасила чињеница да је побегао пар сати пре доношења поменутог декрета. Ликург овде апелује на свест судија, наводећи примере заклетви које су пола-

¹⁸ Ђурић, 2003: 165.

¹⁹ Лус., 107.

²⁰ Ibidem.

²¹ Прев. М. Ђурић.

²² Jeger 1991: 58.

²³ Сматра се да је Тиртај живео за време II месенског рата (645-628 г. пре Христа).

гали његови преци и чије је поштовање било обележје високог морала, храбрости и израженог родољубља. Дакле, можемо са сигурношћу утврдити да је Ликургов беседнички ангажман проистекао управо из одређеног историјског тренутка и да је самим тим представљао његов одговор на дату ситуацију. Крај Пелопонеског рата, био је и почетак једног веома тешког периода по грчки народ. То је било време велике политичке и социјалне кризе са којом су се суочили грчки полиси. Пред Хелене се тада постављало једно веома сложено питање: како сачувати и и ујединити хеленски свет? Да ли поново посегнути за принципом хегемоније и обезбедити превласт једног полиса над осталима или се, пак, покорити некој од тадашњих великих сила, Персији односно Македонији? Принцип уједињења полиса је захтевао потпуну дисциплину грађана и њихову посвећеност држави, као и општим интересима. Међутим, у то време се јавља тенденција аполитичности, као и пасивно понашање грађана према учешћу у јавном животу, али и страх од решавања политичких проблема. Грађани се, стога, повлаче у свој микросвет избегавајући своје јавне и војне обавезе. И управо кроз горепоменућу Ликургову беседу *Против Леократа*, провејава Ликуров жал за прошлим временима, када су јуначка слава и патриотизам били основно обележје грађанске врлине (*arete*), што је подразумевало нужност поштовања свих закона и моралних норми у оквиру једне заједнице. Из овога можемо закључити да суштину Ликурговог беседничког ангажмана чини изражавање његових властитих ставова у погледу политичке ситуације и етичких принципа²⁴, па се самим тим стиче утисак да су његови говори понекад имали више обележје моралних проповеди, него ли судске беседе.

Оно што Ликурговим беседама даје дух безвремености јесу већ поменути појмови праведности и побожности. Ликург тако и започиње своју беседу *Против Ликурга* речима: „Правда и побожност, Атињани, у интересу и вас и богова, означиће почетак моје оптужбе против окривљеног Леократа“.²⁵ Тиртај се такође у својим беседама позива на старо предање и традицију, истићући да је Хераклидима Спарту доделио сам Див, а да им је устав прокламовао сам Аполон, и да ни једно од тога не треба мењати. Ликург потврђује оно што је већ увелико било познато да су Тиртајеве елегије биле написане да би подстицале на врлину као најбољи начин да им се удахне жеља да дају живот за отаџбину. Наиме, на једном месту у својој беседи *Против Леократа*, Ликург наводи како су Спартанци добили од стране Атињана Тиртаја за стратега са којим су победили непријатеља и обезбедили су образовање младих, мудро се побринувши, не само за тренутне опасности, већ и за читаву будућност. И на тај начин су, слушајући Тиртајеве елегије, грађани били подстицани на врлину. Ликург даље наводи како је Тиртај до те мере био цењен да је установљен закон по ком су, кад год иду наоружани у рат, сви борци били позвани да дођу пред краљевски шатор како би чули Тиртајеве елегије, „верујући да ће тако најрадије погинути за отаџбину“.²⁶

²⁴ Salomone, S. „L'impegno etico e la morale di Licurgo“, *Atene e Roma*, 21, 1976, 41-52.

²⁵ Лус. 1.1. Прев. А. Елаковић-Ненадовић.

²⁶ Лус. 1.105-107.

У својим елегијама, Тиртај се обраћа свим грађанима, истићући притом важност васпитног карактера свог песничког стваралаштва за све будуће нараштаје. Заједничко добро за државу и цео народ представља мерило за сваку праву врлину. Награда за јунаштво је ратничка слава. Управо на исту мисао наилазимо и код Ликурга, који на једном месту каже: „Јер награда за храбре људе у рату су слобода и јуначка слава“.²⁷ Тиме Ликург јасно одређује појам врлине, а то је јуначка слава проистекла из храбрости грађана. Идеју заједничког добра за цео народ, коју заступа и Тиртај у својим елегијама, Ликург изражава следећим речима:“ Одатле је било јасно да они нису ратовали за личну корист, већ су се, напротив, излагали опасностима ради одбране заједничке слободе“.²⁸ По Ликургу, јунаштво представља спас за државу, посебно у критичним моментима по њен опстанак, „јер нико нема право да оне који су погинули у рату назива пораженима, будући да су они, одбијајући ропство изабрали славну смрт.“²⁹ Тиртајеве елегије нам сведоче о суштини спартанског сагледавања појма врлине, произашлог из хомеровске етике племства, која се у Тиртајевим елегијама развија у етику полиса. По В. Јегеру, Хомеров идеал херојске *arete* „претапа“ се у хероизам љубави за отаџбину.³⁰ Ова нова, грађанска арете која има своје духовно порекло у Хомеровим еповима, базира се на идеји заједнице полиса и подразумева жртвовање појединца за опште добро. Ово се поклапа и са Буркхартовим ставом који у својој *Повести грчке културе* наводи да „грчки полис од почетка полази од целине“ и да ту није само реч о „давању предности општем над појединачним, него и о давању предности трајном над тренутним и пролазним“. Буркхарт даље наводи како се од индивидуума захтева „предавање целе егзистенције“, јер „он целини дугује све“.³¹ Овде се Тиртај појављује као „рушитељ“ старих вредности и ковач нових, „јер први пут се у хеленској историји освештаном канону племићких вредности претпоставља ново мерило за сваку праву врлину: заједничко добро за државу и за цео народ“.³² То се поклапа и са Ликурговим ставом да јунаштво доноси спасење држави, пре свега, у критичном моменту по њен опстанак. Овде се Ликургово мишљење подудару са Платоновим који, попут Ликурга и Тиртаја, ратничку храброст сматра врлином, али тој врлини претпоставља још три врлине, а то су: правичност, трезвеност и мудрост. Ликург, такође, сматра правичност врлином, која представља највеће добро за сваку државу.

Ако посматрамо развојне фазе полиса у једном дужем временском периоду, можемо уочити да је он у политички замршеним временима представљао нужност, имајући у виду одбрану од непријатеља, док је у мирнодопским условима полис представљао место у којем се одвијао укупан човеков живот. Дакле, можемо рећи да се управо кроз херменеутику повесног збивања може спознати смисао постанка неког конкретног полиса, а то би се, пре свега, од-

²⁷ Лус. 1.49.

²⁸ Лус. 1.50.

²⁹ Лус. 1.49.

³⁰ Јегер 1991: 59.

³¹ Буркхарт 1992: 71.

³² Ђурић 2003: 166.

носило на задовољавање заједничких интереса свих грађана. Они свој идентитет изграђују управо унутар државних и друштвених инстанци и у одређеном историјском контексту.

Ликург у својим беседама истиче нужност поштовања законских норми једне државе, као и њене традиције, јер се само тако може спасити држава од сигурне пропасти. Осим као моралиста који у својим беседама често поставља одређена етичка питања, Ликург у њима наступа и као чувар закона. Он зато у својим говорима и полази од претпоставке да су законске и моралне норме настале из навика и обичаја којима се регулисао живот у заједници. Обичаји су тако постали образац законима, а закони су су постали норма понашања у друштву, што је омогућило сваком грађанину да се унутар постојеће социјалне заједнице оствари као „друштвено биће“ (ζῷον πολιτικόν). Ликург је, слушао филозофа Платона, па је само по себи разумљиво да је у извесном смислу био под утицајем Платонове политичке филозофије.³³ По Ликургу, три најважије ствари које штите и чувају поредак неког полиса су: законске норме, одлука судија и оптужба под којом су им окривљени предати.³⁴ О важности судске одлуке у Леократовом случају, уколико буде окривљен, Ликург сматра да судије неће само казнити оптуженог, већ ће и својом одлуком подстакнути млађе нараштаје на врлину. Управо су осуда преступника, с једне, и награда додељена узорним грађанима, с друге стране, најбољи пример (παράδειγμα) за младе нараштаје. Они ће у првом случају, избегавати преступе из страха од казне, док ће у другом случају, тежити због славе да буду узорни грађани. Ликург овде употребљава израз *ἡ τῶν νόμων τάξις* („законске одредбе“) на којег наилазимо и у Платоновим *Законима* (*κατὰ τὴν τάξιν τοῦ νόμου*), што нас јасно упућује на Платонов утицај на Ликурга у погледу избора лексике. Ренехан (Renahan) сматра да је Ликург несумњиво био под утицајем Платона, посебно његових *Закона*³⁵, мада и даље остаје отворено питање до које мере је подударност Ликургових и Платонових ставова производ директног Платоновог утицаја на Ликургово схватање значаја поштовања етичких и законских норми за опстанак неког полиса.

Подударност у изношењу идеја и ставова о људској храбрости и спремности за одбрану отаџбине, Ликург и Платон изражавају на подједнак начин. Наиме, оба аутора сматрају да спасење не треба тражити у бедемима, већ напротив, у људству (ἄνδρες) и њиховој храбрости (ἀνδρεία). Ликург на једном месту у својој беседи *Против Леократа* наводи да сви они који се боре за слободу Хеладе, не траже наду у спасење у бедемима, већ напротив, „своју храброст сматрају поузданијом заштитом од камених зидина...“³⁶ На сличну мисао наилазимо и код Платона: „Јер, тај зид позива грађане да се склоне иза њега и да не сузбијају непријатеља, да не траже свој спас у томе што ће ноћу и дању

³³ Оба античка аутора полазе од претпоставке да су грчки појмови νόμος („закон“) и ἔθος („обичај“) чинили основу постојања грчког полиса. Овим појмовима можемо додати и појам античке συνουσία-е, која нам такође у великој мери осветљава саму онтологију грчког полиса.

³⁴ Лус. 1.4.

³⁵ Pl. Lg. 925b; Лус. 1.4.

³⁶ Лус. 1.47.

непрестано чувати страже, него да се уљуљукују мишљу да могу заштићени зидом и капијама да ленствују...³⁷

Када су у питању Ликургови фрагменти³⁸, може се рећи да су они до нас стигли углавном посредством граматичара и лексикографа који су у Ликурговим беседама тражили нека етимолошка објашњења за поједине грчке речи или одређене стилске фигуре и изразе. Ови фрагменти, уједно, представљају и вредна сведочанства о јавном животу тадашње Атине, пре свега, о обичајима и ритуалима тог времена, и истовремено нам осветљавају поједине сегменте из Ликурговог јавног живота. То нас може упутити на закључак да је Ликург био више интересантан као политичар, него као беседник. Кроз сачуване фрагменте, као и у већ поменутој беседи *Против Леократа*, из овог беседника проговара политичко биће једног Атињана, али и морална начела која су владала у то време. Он се у овим беседама јавља као чувар закона и велики поштовалац етичких норми и обичаја, посебно истичући ратничку храброст и правичност.

У беседи под називом *Против Аутолика* (*Κατ' Αυτολύκου*) која је до нас дошла само у фрагментима, Ликург подноси тужбу против ареопагита Аутолика, јер је за време битке код Херонеје склонио на сигурно своју породицу, жену и децу, упркос декрету који је у том моменту био на снази и који је забрањивао напуштање Атине. Ликург овај случај наводи и у беседи *Против Леократа*, где пореди Леократову и Аутоликову издају, указујући на важност доношења закона којим би се санкционисао чин бекства, односно издаје. По његовом мишљењу, валидна судска одлука би у овом случају представљала, не само казну за издајника, већ и опомену (*παράδειγμα*)³⁹ свима онима који су спремни да учине неко нечасно дело и да на тај начин угрозе државни поредак и безбедност грађана. Познато је да је Аутолик на крају ипак био осуђен.

И на крају, морамо рећи да, иако није поседовао посебну отменост и богатство језичког изрази, Ликург је ипак на једоставан, али узвишен начин успео да изнесе свој критички став према оптуженом и његовој почињеној кривници, не заборављајући, притом, на дидактичку и етичку функцију беседе, која се састојала, пре свега, у моралној поуци упућеној свим грађанима. Сличну функцију има и Тиртајева елегија. Поред поменуте дидактичке тј. едукативне функције њиховог дела, подударност у ставовима ова два античка аутора огледала се и у њиховом наглашавању етоса родољубља произашлог из ратничке етике и условљеног, пре свега, историјским околностима у којима су се оба аутора нашла у том моменту. В. Јегер наводи у својој *Паидеји* да су „високи захтеви који се ту постављају грађаниновом духу за заједницу и пожртвованости оправдани посебним тренутком у којем их песник истиче: тешким

³⁷ Pl. *Lg.* 779 a. Прев. А. Вилхар.

³⁸ Што се тиче броја његових беседа, Псеудоплутарх наводи да их је било петнаест. На овај податак наизлазимо и у Фотијевој *Библиотеци*. У две беседе је бранио своју јавну делатност, док су преостале беседе, углавном, представљале оптужбу на рачун тадашњих личности из јавног и политичког живота Атине. Cf. Conomis, N.C. (1961) Notes on the fragments of Lycurgos, *Klio*, No.39, p. 72-152.

³⁹ Овај термин у значењу опомене Платон користи у својим *Законима* (862 e).

положајем Спарте у месенским ратовима“.⁴⁰ На исту „оправданост“ присуства високих захтева за атинског грађанина наилазимо и код Ликурга, будући да је и његова намера била да у одсудном моменту по атински полис, на основу примера Леократове издаје, покаже грађанима колику важност за опстанак и спасење њихове државе имају ратничка храброст и поштовање законских и обичајних норми.

Литература и извори:

1. Atkinson, J. E. (1981) Macedon and Athenian politics in the period 338 to 323 BC, *Acta Classica*, No.24, p. 37-48.
2. Burke, E.M. (1985) Lycurgian finances, *Greek, Roman and Byzantine Studies*, No.39, p. 251-264.
3. Conomis, N.C. (1961) Notes on the fragments of Lycurgos, *Klio*, No.39, p. 72-152.
4. Đurić, M. (2003) *Istorija helenske književnosti*. Beograd: Dereta.
5. Homer (2007) *Ilijada* (prev. M. Đurić), Beograd: Dereta.
6. Jeger, V. (1991) *Paideia*, Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada.
7. Licurgo. (1966)., *Orazione contro Leocrate e frammenti* (trad. Enrica Malcovati), Roma: Tumminelli.
8. Lycurgus. *Minor Attic Orators* in two volumes, 2, with an English translation by J. O. Burt, M.A. Cambridge, MA, Harvard University Press; London, William Heinemann Ltd., 1962.
9. Markianos, S.S. (1969) A Note on the administration of Lycurgus, *Greek, Roman and Byzantine Studies*, No.10, p. 325-33.
10. North, H. (1952) The use of poetry in the training of the ancient orator, *Traditio*, Vol. 8, p. 1-33.
11. Perlman, S. (1964) Quotations from poetry in Attic orators of the fourth century BC *American Journal of Philology*, No. 85, p. 155-172.
12. Platon (1990) *Zakoni. Epinomis*, (prev. A. Vilhar), Beograd: BIGZ.
13. Plato in Twelve Volumes, Vols. 10&14 translated R.G. Bury M.A. Cambridge, MA, Harvard University Press; London, William Heinemann Ltd., 1967 & 1968.
14. Renahan, R.F. (1970). The Platonism of Lycurgus. *Greek, Roman and Byzantine Studies*, No.11, p. 219-231.
15. Salomone, S. „L'impegno etico e la morale di Licurgo“, *Atene e Roma*, 21, 1976, 41-52.
16. Steinbock, B. (2011). „A Lesson in Patriotism: Lycurgus' Against Leocrates, the Ideology of the Efebeia, and Athenian Social Memory“, *Classical Antiquity*, 2, 2011, 279-317.

THE ELEGIAC POETRY OF TYRTAEUS AND THE ETHOS OF PATRIOTISM IN LYCURGUS' ORATORY

Summary: The literary works of ancient Greek poets were primarily part of their rhetorical education, in which the orators were acquainted with the verses of Homer, Hesiod, Pindar, Euripides and Menander. It is widely known that poetical works are used

⁴⁰ Jerep 1991: 58.

primarily for the study of style, argumentation, subject matter and speech composition. So, the orators were deeply conscious of the importance of the study of poetry and poetic skills not only for the education, but also the culture of nation in general.

The main subject of our paper is an analysis of the role and significance of Tyrtaeus' elegiac poetry in Lycurgus' speech Against Leocrates. Lycurgus quotes at one point in his speech Tyrtaeus, citing one of his elegies which clearly reflectes concept of virtue. After Tyrtaeus' opinion, the greatest virtue is manifested by the courage in war. And from this warrior ethic is developed ethos of patriotism, with which largely imbued Lycurgus oratory. According to Lycurgus, heroism represents one kind of salvation for the state especially at critical moments for its survival. On the other hand, Lycurgus stresses the necessity of respecting the legal norms of a state, as well as its tradition, because only this can save the state from a sure disaster. In this segment, his opinion coincides with Plato, who, also, like Tyrtaeus, assumes a warrior courage as a virtue. This virtue presupposes three more virtues, namely: righteousness, sobriety and wisdom. Lycurgus also regards justice as a virtue, which is the greatest good for each state.

Key words: Lycurgus, the speech Against Leocrates, oratory, ancient Greek poetry, morality, law, patriotism